DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.48584>

Authenticity process is conducted by

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 27-12-2020
Kabul Tarihi: 20-04-2021
On-line Yayın: 30-04-2021

Article Type: Research article
Submitted: 27-12-2020
Accepted: 20-04-2021
Published Online: 30-04-2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

Tekin, M. (2021). ‘İzzî’ye Yapılan Şerhler Bağlamında ‘Alî El-Eşnevî’nin ‘İzzî Tekmilesi. *Journal of History School*, 51, 1377-1400.

‘İZZÎ’YE YAPILAN ŞERHLER BAĞLAMINDA ‘ALÎ EL-EŞNEVÎ’NİN ‘İZZÎ TEKMİLESİ

Mahmut TEKİN*

Öz

İlim erbabı arasında *Tekmiletu’z-Zencânî/Tasrîfu Molla ‘Alî* gibi isimlerle meşhur olan bu eser, ‘Alî el-Eşnevî’nin (ö. 1152/1739) kaleme almış olduğu en önemli çalışmaları arasında yer almaktadır. Söz konusu eser, Arap grameri alanında önemli bir konuma sahip olup sarf ilminin temel konularını kısa ve öz bir şekilde ele almaktadır. *Tekmiletu’z-Zencânî* telif edildiği günden bu yana dilcilerin ilgisini çekmiş ders, ta’lik ve şerh gibi çalışmalara konu edilmiştir. Ayet, hadis, Arap şiiri ve darb-ı mesel gibi şahidlerle zengin bir muhtevaya sahip olan eser, isminden de anlaşılacağı üzere ‘İzzî’nin tek milesidir. Bilindiği gibi ‘İzzüddin Abdulvehhâb b. İbrâhîm ez-Zencânî (ö. 660/1262) tarafından telif edilen ‘İzzî, muhtasar eserler kategorisinde yer alması sebebiyle sarf ilminin birçok önemli kaide ve kurallarını kapsamamaktadır. Eşnevî’nin bu eserinde ‘İzzî’de yer almayan bir takım kaidelerin de dile getirildiği görülmektedir. Eşnevî, ‘İzzî üzerinde çalışma yapan diğer dilciler gibi Zencânî’nin kelimelerini yalnızca şerh açısından konu edinmemiştir. Aynı zamanda o yaptığı bu çalışmada, ilgili metnin orijinalliğini önemli düzeyde bozarak bir takım değişiklikler meydana getirmiştir. Mudakkik ve zeki bir dilci olan Eşnevî’nin, bu eserinde uzun cümleler yerine daha çok özlü ifadeler kullandığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmada ‘Alî el-Eşnevî’nin kısa hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş ve *Tekmiletu’z-Zencânî* adlı eseri; aidiyeti, yazılış nedeni, önemi ve metodu gibi başlıklar çerçevesinde anlatılmaya çalışılmıştır.

---

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı İmam Hatip, mahmuttekin83@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-8823-0972

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Sarf, ‘Alî el-Eşnevî, et-Tasrifu’l-‘İzzî, Tekmiletu’z-Zencânî.

Ali Al-Esnewy’s ‘Izzi Addition in The Context of Glosses Which are Made About Izzi

Abstract

This research which is famous with the name of *Tekmiletu’z-Zencani/Tasrifu* ‘Ali The Mollah among the scholars is one of the most important studies that ‘Ali al-Esnewy (d. 1152/1739) wrote them. The aforementioned work succinctly considered the main subjects of grammar field which has an important place in Arabic morfoloji. *Tekmiletu’z-Zencani* has gotten the attention of linguists since the day when it was accommodated, and it was mentioned in the studies such as lesson, adjournal and gloss. The work which has a rich content with the evidences such as verse, hadith and Arabic poetry is ‘Izzi’s additions as it is understood from its name. As it is known, ‘Izzi which was written by ‘Izzuddin Abdulvehhab b. Ibrahim ez-Zencani (d. 660/1262) does not include many important principles and rules of grammar science as it is in the category of brief works. It is seen that a set of principles which are not available in ‘Izzi were mentioned in Esnewy’s work. Esnewy did not mention Zencani’s words only in terms of gloss such as other linguists working on ‘Izzi. Similarly, he made a set of changings by affecting the relevant text’s originality at important levels in this research which was made by him. It is observed that Esnewy who was an investigator and intelligent linguist mostly used concise statements instead of long sentences in the work. In this research, the information was given about Ali Esnewy’s brief life and works, and his work in the name of *Tekmiletu’z-Zencani* was tried to be told in the framework of titles such as its belonging, reason to be written, importance and method.

Keywords: Arabic Language, Morfoloji, ‘Ali Al-Esnewy, et-Tasrifu’l-‘Izzi, Tekmiletu’z-Zencani.

GİRİŞ

Arap dili, Sâmî dil gurubunun en zengin ve en gelişmiş dillerindendir.¹ Arap diliyle indirilen Kur’ân-ı Kerîm, İslâm dininin ana menbaı ve Müslümanların temel kaynağıdır. Bu bağlamda Kur’ân merkezli dil çalışmaları henüz İslâm’ın ilk yıllarında Ebu’l Esved ed-Duelî (ö. 67/686), Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Sîbeveyh (ö. 180/796), Yûnus b. Habîb (ö.182/798) ve Kisâî (ö.189/805) gibi âlimler tarafından başlatılmıştır. Zamanla sistemli bir hale gelen dil çalışmaları arasında bulunan gramerin önemli bir yekûna ulaştığı görülmektedir.

---

¹ Mustafâ Sâdık er-Râfî‘î, *Târîhu âdâbi*’l-‘Arab, Mektebetu’l-İmân, Medîne, ts., 1/61.

Nahiv ve sarf ilimleri, Arap dilinin ana omurgasını teşkil etmektedir. Nahiv ilmi cümle ve cümlelerin kuruluşu ile ilgilenirken sarf ilmi ise kelimelerin yapı ve kalıplarıyla ilgilenmektedir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden *Tekmiletu’z-Zencânî* isimli eser, sarfa dair kaleme alındığı için çalışmanın sınırlılığı da göz önünde bulundurularak yalnızca bu alan çerçevesinde gerekli bilgiler verilecektir.

Sarf (صرف) kelimesi, sözlükte "değiştirmek, çevirmek, döndürmek, bir yerden başka bir yere nakletmek" gibi anlamlara gelmektedir.² İstılahta ise, söz konusu ilmi ifade etme bağlamında birden fazla tanımı yapılmıştır. Zencânî, ‘İzzî isimli eserinde sarf ilmini “*Asl-ı vâhid olan kelimeyi kast edilen manalar için birbirinden farklı kalıplara sokmaktır*” şeklinde tanımlarken³ İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249) eş-Şâfiye isimli eserinde sarf ilmini şu ifadelerle açıklamaktadır: “*Sarf, Arapça kelimelerde i'râb dışında oluşan biçimsel değişiklikleri inceleyen bir ilimdir*”.⁴ Yukarıda verilen tanımlardaki farklılığı sarf ilminin amelî ve nazarî boyutuna bağlamak mümkündür. Zira bazı âlimler sarf ilminin amelî yönüne, diğer bazıları da nazarî yönüne hareketle onu tanımlamaya çalışmışlardır.⁵

Sarf ilmi, ilk dönemlerde nahivle birlikte işlenmiştir.⁶ Bu birliktelik hicri III. asra kadar devam etmiştir.⁷ Daha sonra “sarf/morfoloji”, sarf ilmi adı altında

² Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Fârâbî el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l- 'arabiyye*, (thk. Ahmed Abdulğafûr ‘Attâr), Dâru'l-‘İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987, 4/1386; ‘İzzeddîn ‘Abdulvehhâb b. İbrâhîm b. ‘Abdülvehhâb ez-Zencânî, *et-Tasrîfu'l- 'İzzî*, Mektebetu'l-Hanefiyye, İstanbul, ts., s. 124; ‘Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid es-Şerîf el-Curcânî, *Kitâbu'l-ta'rîfât*, (thk. Komisyon), Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 132-133; Hassan b. ‘Abdillâh el-Guneyman, *el-Vâdih fî 'ilmi's-sarf*, y.y., b.y. ts., s. 10.

³ Zencânî, *et-Tasrîfu'l- 'İzzî*, s. 124.

⁴ İbnu'l-Hâcib Ebû ‘Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *eş-Şâfiye fî 'ilmi't-tasrîf*, (thk. Hasan Ahmed Osmân) el-Mektebetu'l-Mekiyye, Mekke, 1995, s. 6.

⁵ Hulusi Kılıç, Sarf, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1988, 36/136; Cüneyt Maral, *Kur`ân Tefsirinde Dilbilimsel Yöntem (Taberî Örneği)*, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2019, s. 105.

⁶ Mubârek b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *el-Bedi' fî ilmi'l-arabiyye*, (thk. Salih Hüseyin el-A'yid), İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Mekke, ts., 1/3.

⁷ Nitekim bu dönemde Ebû ‘Usmân el-Mâzinî (ö. 249/863), sarf ilmini ilk sefer müstakil bir eser halinde derlemiştir. Bk. Ahmed b. Mustafâ Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade ve misbâhu's-siyade fî mevzu'âti'l- 'ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmî, Beyrut, 1985, I/143-144; Muhammed Muhtâr Veleddin Ebbâh, *Târihu'n-nahvi'l- 'Arabî fî'l-maşriki ve'l-magrib*, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 2008, s. 126; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 296; Mustafa Keskin, *Nahiv İlminde Vadih Türü Eserler ve ez-Zübeydinin Kitabü'l Vadih Adlı Eseri*, İlahiyat, Ankara, 2020, s. 9.

müstakil bir ilim haline gelmiştir.⁸ Sîbeveyh'nin *el-Kitâb*'ı,⁹ Muberrred'in (ö. 285/899) *el-Muktedab*'ı ve İbn Mâlik'in (ö. 672/12749) *ei-Elfiyye* isimli eserlerinde nahiv ve sarf konuları bir arada ele alınmıştır.¹⁰ Yalnızca sarf konularını ele alan eserler ise şunlardır: Ebû 'Osmân el-Mâzinî (ö. 249/863) *Kitâbu't-tasrîf*, el-Kâsım el-Mueddib (ö. 338/949) *Dekâiku't-tasrîf*, Ebû 'Alî el-Fârisî (ö. 377/987) *et-Tekmile*, İbn Cinnî (ö. 392/1001) *el-Munsif et-Tasrifu'l-mulûkî* ve İbnu'l-Hâcib eş-Şâfiye.¹¹

Zencânî'nin 'İzzî isimli eseri sarf ilmi alanında kaleme alınmış örnek bir çalışmadır. Bu eser, çok sayıda çalışmaya konu edilmiştir. Söz konusu çalışmalar tekmile, şerh, hâşiye ve ta'liklerden meydana gelmektedir. Bunlardan biri de 'Alî el-Eşnevî'nin *el- 'İzzî fi't-tasrîf'e* yaptığı *Tekmiletu'z-Zencânî* adlı eseridir. Bu çalışmada, ilim adamlarının dikkatini çeken ve farklı ilim dallarında önemli eserler kaleme alan 'Alî el-Eşnevî'nin dil ve üslup açısından diğer 'İzzî şerhlerinden farklı olan söz konusu eseri ele alınacaktır.

1. Zencânî'nin Hayatı

Tam adı, Ebu'l-Meâlî 'İzzuddîn 'Abdulvehhâb b. İbrâhîm b. 'Abdilvehhâb ez-Zencânî'dir (ö. 660/1262 [?]). Zencânî; sarf, nahiv, lügat, meânî ve beyân ilimlerinde eserler kaleme almıştır.¹² Tefsir, kırâat, fıkıh ve astronomi gibi alanlarda da bilgi sahibi olan Zencânî, Musul'da bulunan edip ve dil âlimi olan Şemseddîn İbnu'l-Habbâz el-Mevsılî'den (ö. 639/1212) ders almıştır. Daha sonra ilim tahsili için Horasan bölgesini dolaşarak Buhârâ'ya gitmiş ve oradan tekrar Tebriz'e geri dönmüştür.¹³

⁸ M. Nihad Çetin, Arap, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, 3/296.

⁹ Sîbeveyh, sarf ilmi için şu başlığı vermektedir: باب ما بنت العرب من الأسماء والصفات والأفعال غير المعتلة والمعتلة وما قيس من المعتل الذي لا يتكلمون به ولم يجي في كلامهم إلا نظيره من غير بابيه، وهو الذي يسميه النحويون التصريف. Ebu'l-Bîşr 'Amr b. 'Usmân b. Kanber el-Hârisî es-Sîbeveyh, *el-Kitâb*, (thk. 'Abdusslâm Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hâncî, Kaihre, 1988, 4/242.

¹⁰ İbn Mâlik, ilgili konuyu التصريف başlığı altında işlemektedir. Ebû 'Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. 'Abdillâh İbn Mâlik, et-Tâi, *Elfiyyetu İbn Mâlik*, Dâru't-Ta'âvûn, b.y., ts., s. 48.

¹¹ Sarf ilmi ve bu alanda yazılan eserler hakkında bilgi almak için bk. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm*, 1/196, 1/131-137.

¹² Bk. Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, Mektebetu'l-'Asriyye, Lübnan, ts., 2/122; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm kâmusu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min el-'Arab ve'l-mustarebîn ve'l-mustesrikîn*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâ'îm, Beyrut, 2002, 4/179.

¹³ Ömer Rıdâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifin terâcim musannifi'l-kutubi'l-'arabiyye*, Muessesetu'r-Risâle, Dımaşk, 1957, 3/849; Muhammed Bâkır b. Zeynilâbidîn b. Ca'fer el-Müsevî el-Hânsârî,

Zencânî’nin yazdığı kitaplar arasında hacimce küçük ancak kapsadığı kaide ve kurallar açısından büyük bir öneme sahip olan ‘İzzî adlı risâle de bulunmaktadır. Yaklaşık olarak 52 sayfadan oluşan bu eser, yazıldığı günden bu yana dikkatleri üzerine çekmiştir.¹⁴ Dilekçiler tarafından büyük bir ilgi gören söz konusu eser üzerine yaklaşık olarak altmış küsur şerh, hâşiye, tekmile ve ta‘likât yazılmıştır.¹⁵

2. ‘Alî el-Eşnevî’nin Hayatı

Eserlerinin çoğunun mukaddimesinde ve bazı eserlerinin ferağ kayıtlarında adı ‘Alî b. eş-Şeyh Hâmid el-Eşnevî/eş-Şeyhânî şeklinde geçmektedir.¹⁶ Eşnevî’nin biyografisini ele alan kaynaklarda doğum yeri ile ilgili herhangi bir malumat bulunmamaktadır.¹⁷ Ancak Eşnevî nisbesiyle anılması Eşnevî’de doğmuş olma ihtimalini güçlendirmektedir.¹⁸ Nitekim o, daha çok “el-Eşnevî” ve “eş-Şeyhânî” lakaplarıyla meşhur olmuştur. Önemli Şafî’î âlimlerinden olan el-Eşnevî medrese sıra kitaplarının¹⁹ hepsini babasının yanında okumuştur. Bu sebeple babası Şeyh Hâmid Eşnevî’nin onun ilk ve tek hocası olduğu söylenebilir. Medrese eğitimini babasının yanında bitirdikten sonra kendisinden icazet almıştır.²⁰

Ravdât’ul-cennât fî ahvâlî’l-‘ulemâi ve’s-sâdât, (thk. Esedullâh İsmâiliyyân), Mektebetu İsmâiliyyân, Tahrân, 1392, 5/173.

¹⁴ Zencânî’nin ‘İzzî isimli eseri için Mektebetu’l-hanefiyye, İstanbul ts., isimli nüshayı (1–52) esas aldık.

¹⁵ ‘İzzî’nin şarihleri arasında Sa‘deddin et-Teftâzânî, Seyyid Şerîf el-Curcânî (ö. 816/1413), ‘Alî el-Kârî (ö. 1014/1605), Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1570) ve ‘Alî el-Eşnevî sayılabilir. Bk. ‘İzzuddîn ez-Zencânî, *et-Tasrifu’l-‘izzî*, (thk. Enver ed-Dâğistânî), Dâru’l-Minhâc, Cidde, 2007, s. 49; Mahmut Tekin, “‘Alî el-Kârî ve Tasrifu’z-Zencânî İsimli Eser için Kaleme Aldığı Şerhi”, *Artuklu Akademi İslami İlimler Dergisi*, (Aralık 2020), c. 7, sayı: 2, s. 339-340.

¹⁶ ‘Alî b. eş-Şeyh Hâmid el-Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, Hâşimî Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 14;

‘Alî el-Eşnevî, *Tafsilu’l-Curcânî*, Seyda Yayınevi, Diyarbakır, 2019, s. 1.

¹⁷ Bk. Tahîr Molla Abdullâh el-Bahrakî, *Hayâtü’l-emcâd mine’l-‘ulemâi’l-Ekrâd*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2015, 2/290.

¹⁸ Osmân Muhammed Ğarîb, “Risâle fî talâki’l-Ekrâd”, *Toplumsal ve Beşeri İlimler Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, cilt: 1, sayı: 2, s. 5; Mahmut Tekin, “‘Alî el-Eşnevî İle Yûnus el-Erkâtî’nin Terkîb adlı eserlerinin mukayesesi”, 2021, *Turkish Studies - Religion*, cilt: 16, sayı: 1, s. 106.

¹⁹ Şark medreselerinde okutulan kitaplara “sıra ders kitapları” denilmektedir. Bu eserler hakkında detaylı bilgi almak için bk. Yahya Suzan, “Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler” *Bingöl: Uluslararası Sempozyum* (2012), 601-613; Uğur Erman, “Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1 (Ağustos 2016), c. 3, sayı: 1, s. 135-172.

²⁰ Ğarîb, *Risâle fî talâki’l-Ekrâd*, s. 8; Tekin, “‘Alî el-Eşnevî İle Yûnus el-Erkâtî’nin Terkîb adlı eserlerinin mukayesesi”, s. 106.

Aynı zamanda usta bir hattat olan Eşnevî, Kur'ân ve İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) *Tuhfetu'l-muhtâc* isimli eserini kendi hattıyla istinsâh etmiştir.²¹ Âlim, âbid ve zâhid gibi vasıflarla bilinen Eşnevî'nin keramet sahibi olduğuna pek çok âlim şahitlik etmiştir.²²

Eşnevî; ilim, tedrisât ve Müslümanlara hizmetle geçirdiği bereketli bir ömürden sonra Irak'a bağlı Hardân köyünde (ö. 1152/1739) tarihinde vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.²³

Müellif, İslâm dünyasında daha çok Nahiv, sarf, fıkıh ve vadî' gibi alanlarda çalışmalarını sürdürerek değerli eserler telif etmiştir. Arap dili alanında yazmış olduğu *Tekmiletu'z-Zencânî* isimli eseriyle ilim ehli tarafından büyük bir teveccüh görmüştür.²⁴

3. Eserin Adı ve el-Eşnevî'ye Aidiyeti

'Alî el-Eşnevî'ye ait olan *Tekmiletu'z-zencânî*, Zencânî'nin sarf ilmi alanında yazmış olduğu *İzzî* adlı eserinin tamamlayıcısı mahiyetindedir. Eser, Kral Faysal Kütüphanesinin 06827 numaralı kayıtlarında mevcuttur. Yetmiş iki varaktan oluşan söz konusu eserin ilk baskısı, 1935 yılında Mısır'da Dâru's-Se'ade tarafından yapılmıştır. Söz konusu eser, daha sonraları pek çok yayinevi tarafından defalarca basılmıştır.²⁵ Eşnevî, kitabının ismini açık bir şekilde *Tafsîlu'l-Curcânî* adlı eserinin mukaddimesinde "*Tekmiletu'z-Zencânî*" şeklinde kaydetmektedir.²⁶ Buna rağmen eser, medreselerde bu isimle değil de "*Tasrifu Molla 'Alî*" adıyla şöhret bulmuştur. Aynı zamanda eserin yapılan bütün baskıları da medrese çevrelerindeki meşhur isimle basılmıştır.

Tekmiletu'z-Zencânî'nin tam olarak ne zaman telif edildiği ve hangi vakitte istinsah edildiği hususunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak söz konusu eserin Eşnevî'ye aidiyeti hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Zira yukarıda da belirtildiği gibi bizzat Eşnevî, *Tafsîlu'l-Curcânî* adlı eserinin mukaddimesinde böyle bir eserin varlığından söz etmektedir.²⁷ Ayrıca

²¹ el-Eşnevî, *Tasrifu'l-'Allâme*, (Neşredenin mukaddimesi) s. 6; Ğarîb, *Risâle fî talâki'l-Ekrâd*, s. 8.

²² Kâdî Muhammed Huderî, *Târîhu meşâhîri cihâni İslâm*, Huseyin Yayinevi, İran, 1388, s. 8.

²³ Huderî, *Târîhu meşâhîri cihâni İslâm*, s. 8.

²⁴ Ğarîb, *Risâle fî talâki'l-Ekrâd*, s. 8.

²⁵ Ğarîb, *Risâle fî talâki'l-Ekrâd*, s. 8.

²⁶ el-Eşnevî, *Tafsîlu'l-Curcânî*, s. 1.

²⁷ Eşnevî, *Tafsîlu'l-Curcânî*, s. 1.

Tekmiletu’z-Zencânî’ye hâşiye yazmış olan ‘Alî el-Kızılî²⁸ (ö. 1296/1878) ve İbnu’l-Karadâğî²⁹ (ö. 1355/1936) gibi âlimler de eseri açık bir şekilde Eşnevî’ye nispet etmektedirler.

4. Yazılış Nedeni

Müellifleri tarafından kaleme alınan her eser, belli bir amaç gözetilerek telif edilmiştir. Daha önce konuyla ilgili herhangi bir eserin yazılmamış olması, kaleme alınmış eserlerin yetersiz kalması ve ahiret için azık olması bu tür nedenler arasında sayılabilir. Kimi yazarlar eserlerini telif ederlerken yukarıda verilen nedenleri eserlerinin mukaddimesinde belirtmezlerken kimi yazarlar ise eserlerini hangi amaç çerçevesinde ele aldıklarını açık bir şekilde zikretmektedirler.

Bazı yazarlar gibi Eşnevî de *Tekmiletu’z-Zencânî* isimli eserinde eserini hangi amaçla kaleme aldığını açıklayarak şu cümleleri ifade etmektedir: *“Zencânî’nin Tasrîf’i, hem tertip hem de (Arapçaya) yeni başlayan öğrencilere uygunluk açısından sarf ilmine dair yazılmış en iyi muhtasar eserlerdendir. Ancak onlara (eğitime yeni başlayan öğrencilere) lazım olan her şeyi yerine getirmediğinden ve ihtiyaçlarını karşılayamadığından ‘İzzî’nin faydalarını tamamlayacak, incilerini kapsayacak bazı cümleler eklemek istedim. Bununla birlikte (Zencânî’nin) bazı ibarelerini daha iyisiyle ve sınırlı (dar kapsamlı) kelimelerini daha kapsayıcı kelimelerle değiştirdim. (Tüm bunları yaparken) Kendisinden yardım dilenenin en hayırlısı olandan (Yüce Allah’tan) yardım diliyorum. Hikmet sahibi ve cömert olan Allah’tan bolluk ve bereket diliyorum. Zira o, ihsan ve fazilet sahibidir.”*³⁰

5. Önemi

Yaşadığı dönemin önde gelen âlimlerinden biri olan Zencânî’nin sarfa dair kaleme almış olduğu ‘İzzî adlı eseri, yüzlerce yıldır başta Anadolu’da olmak üzere dünyanın diğer yerlerinde bulunan medrese öğrencilerine sıra ders kitabı olarak okutulup ezberletilmektedir. Sarf ilminin en temel kaynaklarından biri olan bu eser, öğrencilerin alanla ilgili ilk müracaat ettiği kitaplardan birisi haline gelmiştir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi Zencânî’nin ‘İzzî isimli eseri

²⁸ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 11; Hamit Salıhoğlu, *Abdülkerîm el-Muderris ve Mevâhibu’r-Rahmân Adlı Eserinin Nahiv Açısından İncelenmesi*, Seyda Kitabevi, Diyarbakır, 2018, s. 34-36.

²⁹ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 11.

³⁰ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 15-19.

okuyuculara birçok alanda fayda sağlamakla birlikte öğrencilerin bütün ihtiyaçlarını karşılayamamış ve onlara gerekli olan bilgileri bir bütünlük içerisinde ihtiva edememiştir.

Eser üzerine yaklaşık olarak altmış küsur şerh, hâşiye ve ta'likâtın yazılması söz konusu eserden yeterli derecede istifade edilememesinden ileri gelmektedir.³¹ Bu eser üzerine çalışma yapan dilcilerden biri de Eşnevî'dir. O söz konusu eserin eksik gördüğü yerlerini tamamlamak ve bazı konularda yetersiz kalan kısımlara ışık tutarak eserden daha iyi bir şekilde yararlanılmasını sağlamak adına *Tekmiletu'z-Zencânî* adında bir risâle kaleme almıştır.

Eşnevî'nin eseri yazılmadan önce 'İzzî'ye yapılan şerhlerin en meşhur olanı, Teftâzanî (ö.792/1390) ve Seyyid Şerîf el-Curcânî (ö. 816/1413) tarafından kaleme alınan eserler idi.³² Ancak Eşnevî'nin bu şerhi yazıldığı günden bu yana âlimlerin ilgisini çekmiş ve Zencânî'nin 'İzzî' isimli eseri gibi şerh, hâşiye ve ta'likât olmak üzere pek çok çalışmaya konu olmuştur. İlim erbabı tarafından büyük bir ilgi gören Eşnevî'nin *Tekmiletu'z-Zencânî* isimli eseri kısa bir süre içinde kendisinden önce kaleme alınan diğer 'İzzî' şerhleri gibi büyük bir şöret kazanmıştır. Eşnevî'nin eserinin kısa bir süre zarfında 'İzzî'ye yazılan diğer şerhler seviyesine gelmesine müellifin eserinde kullanmış olduğu üslubun kaynaklık ettiği görülmektedir.

Müellif, ilgili konuyu tafsilatlı bir şekilde ele almak yerine mudakkik âlimler gibi daha çok özlü ifadeler kullandığından eseri söz konusu şarihlerin eserlerine nazaran daha ağır bir dille ele alınmıştır. Böylelikle bu eserin Abdulgafûr el-Lârî (ö. 912/1504) ve Ebû Talip el-Mirzâ (ö. 1237/1822) tarafından kaleme alınan hâşiyelerle benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. *Tekmiletu'z-Zencânî*; İran, Irak ve Türkiye'nin bazı medreselerinde halen sıra ders kitabı olarak okutulmaktadır.

6. Metodu

Eşnevî de eserine diğer birçok İslâm âlimi gibi besmele, hamdele ve salvele'yi içeren bir mukaddime ile giriş yapmaktadır.³³ Daha sonra *Tekmiletu'z-Zencânî* isimli eserini kaleme alma nedenine değinmektedir.³⁴ Eşnevî'nin eserinde izlediği metodun ana hatları şu ifadelerle özetlenebilir:

³¹ Zencânî, *et-Tasrifu'l-'izzî*, s. 12-21.

³² Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm*, 1/136-137.

³³ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 11-13.

³⁴ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 14-19.

1. Eşnevî, konuları ele alırken çoğunlukla naklettiği görüşlerin sahiplerini zikretmeyerek ³⁵قيل ve Kimi yerde ise ³⁷gibi ifadeleri kullanmaktadır. ³⁶قال بعضهم Sîbeveyh, ³⁸(ö. 180/796) Kutrub³⁹ (ö. 210/825) ve İbnu'l-Hâcib⁴⁰ (ö. 646/1248) gibi dil bilginlerinin isimlerini açık bir şekilde zikretmektedir.

2. Eşnevî; Şâfiye⁴¹ ve Merâh⁴² gibi sarf ilmine dair kaleme alınmış meşhur eserlerden büyük ölçüde yararlanmaktadır.

3. Eserde bazı önemli konuları belirtmek ve muhatabın dikkatini çekmek için gerekli görüldüğü yerlerde “تنبيه (uyarı)”⁴³ ve gibi ifadeler ⁴⁴علم kullanılmaktadır.

4. Eşnevî, Zencânî’nin kelimelerini izah ederken gerekli gördüğü yerlerde birden fazla görüşü ileri sürmektedir. Örneğin ‘İzzî’de geçen مستقبل terimini şerh ederken القياس الكسر، والقياس الباء، وافتح şeklinde bir açıklama yaparak konu ile ilgili âlimler arasında meydana gelen ihtilaflara işaret etmektedir.⁴⁵

5. Eşnevî, eserinde herhangi bir konuda açıklama yapmak istediğinde uzun ibareler yerine özlü ibareleri tercih etmektedir. O, müellifin العلم أن التصريف في اللغة اعلما أن التصريف في اللغة لا اسماء لها şeklinde bir cümle ile açıklamaya tabi tutmaktadır. Eşnevî, bu açıklamayla birlikte التصريف kelimesinin bazen özel bir uygulamanın bazen de özel bir ilim anlamına geldiğine temas etmektedir. Buradaki التصريف’den kasıt sarf ilmi değil de belli bir uygulama olan emsile-i muhtelif sığalarının türetilmesidir.⁴⁶

6. Eşnevî, tercih ettiği görüşleri çoğunlukla الفصح⁴⁷, أصح⁴⁸, الظاهر⁴⁹ gibi terimlerle desteklemektedir.

³⁵ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 60, 63, 99, 160.

³⁶ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 54, 89.

³⁷ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 14–19.

³⁸ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 173.

³⁹ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 81.

⁴⁰ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 67, 192.

⁴¹ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 84, 127.

⁴² Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 119, 138.

⁴³ Örnek için bk. Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 196.

⁴⁴ Örnek için bk. Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 24, 77, 142, 156.

⁴⁵ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 85.

⁴⁶ Karadâgî, *Hâşiyetu'l-'allâmeti'l-Karadâgî*, s. 20.

⁴⁷ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 124.

⁴⁸ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 171.

⁴⁹ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 41.

7. Eşnevî, doğru olmayan görüşleri ليس بوجيه⁵¹ veya إجحاف⁵⁰ gibi ifadelerle belirterek üstü kapalı bir şekilde itirazlarda bulunmaktadır.

8. Eşnevî, dилciler tarafından tenkit edilen meseleleri zikrettikten sonra bunlar için çıkış yolları aramakta ve daha çok şekilde bir ifadeye ويمكن أن يقال⁵².. başvurarak söz konusu meselelere çözümler üretmeye çalışmaktadır.

7. Zencânî'nin Eksik Bıraktığı Bilgilerin Giderilmesi

Eşnevî'nin eksik gördüğü konular, yalnız başına bir çalışma konusu olabilir. Zira onun eseri bir tekmile olduğu gibi aynı şekilde bir şerh niteliğini de taşımaktadır. Zencânî'nin eseri ise talebelerin sarf ilminin temel konularını öğrenmeleri için hazırlanan bir metindir. Bu sebeple bu başlık altında yalnızca Zencânî'nin sarf ilmi sahasında eksik bıraktığı bir takım bilgiler örnekler eşliğinde izah edilecektir.⁵³

Eşnevî, sulasî mücerredin altıncı babı olan حسب يحسب kalıbını işledikten sonra bu babın daha çok mu'tell olgusunun misâl bölümünde meydana geldiğini söylemektedir.⁵⁴ Ayrıca شهد gibi sulasî mücerredin dördüncü babının vezninde gelen bir kelimenin aynu'l-fiilin (orta harfi) boğaz harflerinden biri olması durumunda dört farklı şekilde okunabileceğini zikretmektedir.⁵⁵

Zencânî, bir harf ilaveli sulasî mücerred mezîdun fihinin قاتل babının yalnızca مقاتلة ve قتالا masdarlarını zikretmektedir.⁵⁶ Eşnevî, yukarıda geçen iki masdarın çokça kullanıldığını izah ettikten sonra bazı dилciler tarafından masdarının قيتالا şeklinde de gelebileceğini belirtmektedir.⁵⁷

Zencânî, geçişsiz bir fiilin geçişli bir fiile dönüştürülebilmesinin harfi cerlerle birlikte kullanılmasının yanı sıra إفعال ve تفعيل bablarına nakledilmesiyle mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Ancak Eşnevî'nin bunlara ek olarak

⁵⁰ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 154.

⁵¹ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 67.

⁵² Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 193.

⁵³ Eşnevî, özellikle masdar konusunda önemli bilgiler vermektedir. Bk. Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 36–46.

⁵⁴ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 42.

⁵⁵ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 43. Yukarıda bahsi geçen farklı şekiller Karadâğî tarafından şu cümlelerle beyân edilmektedir: Birincisi ilk harfi meftûh, orta harfi meksûr, ikincisi ilk harfi meftûh orta harfi sâkin (harekesiz), üçüncüsü ilk ve orta harfin ikisi de meksûr, dördüncüsü de ilk harfi meksûr orta harfi ise sâkindir. Karadâğî, *Hâşiyetu'l-'allâmeti'l-Karadâğî*, s. 43.

⁵⁶ Zencânî, *et-Tasrifu'l-'izzî*, s. 127.

⁵⁷ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 54.

مفاعلة ve استفعال kalıplarının da aynı görevi üstlendiğini açık bir şekilde söylediği görülmektedir.⁵⁸

8. Zencânî’nin İbarelerinde Değişiklikler Yaratması

Eşnevî, eserinin mukaddimesinde de belirttiği gibi Zencânî’nin ibaresinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için bir takım değişiklikler yapmıştır. Örneğin o, Zencânî’nin وفي الصناعة ibaresini هذه الصناعة şeklinde değiştirerek okuyucuya sunmaktadır.⁵⁹

Eşnevî’nin bazen belli bir görüşü desteklemek için de Zencânî’nin ibarelerinde değişiklikler meydana getirdiği göze çarpmaktadır. Örneğin ‘İzzî’nin orijinal ibaresi تحويل الأصل الواحد şeklinde iken Basralıların görüşünü desteklediğini yansıtmak için تحويل مصدر olarak değiştirmiştir.⁶⁰ Zira Kûfeli dilcilerin benimsediği görüşe göre kelimenin asıl kaynağı fiildir. Basralılara göre ise tüm kelimeler masdardan türetilmiştir.⁶¹

Bazen de Eşnevî, Zencânî’nin zikrettiği bilgileri hiçbir şekilde ele almamaktadır. Örneğin Zencânî, mizân ve mevzûn ilişkilerinden bahsederken فإن كان ما ضيه على فعل بكسر العين فمضارع يجيئ على يفعل بفتح العين، نحو علم يعلم، إلا ما شذ نحو ... şeklinde bir ifade kullanmaktadır.⁶² Ancak Eşnevî, وأخواته مثل ومق يمح وورث يرث cümlesini tekmlesinde ele almamaktadır.⁶³

9. Dilcilere İtirazları

Eşnevî’nin eserinde sarf âlimlerinden aktararak ele aldığı bütün görüşlere katılmadığı bilakis onları en ince ayrıntısına kadar ele alarak sorguladığı ve teslimiyetçi bir tavır takınmadığı gözlemlenmektedir. Kendisi İbnu’l-Hâcib’in تَفَاعَلَ ve تَفَعَّلَ bablarının وتدرج’ye mülhak olduğunu söyledikten sonra bunun doğru olmadığını belirtmektedir. Zira bir kelimeye ilhak için eklenen harflerin yalnızca vezin görevini üstlendiğini ve ilgili kelimeye farklı bir anlam katmadığını

⁵⁸ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 72.

⁵⁹ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, 20.

⁶⁰ Nitekim Basralılar ismin, Kûfeliler ise fiilin asıl olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Ancak Zencânî’nin yukarıda geçen ibaresinden de anlaşılacağı üzere onun her iki dil ekolüne karşı eşit davranarak hiçbirini diğerine tercih etmediği müşâhede edilmektedir. Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 21; Şeyh Ömer b. Şeyh Muhammed el-Karadâğî, *Hâşiyetu’l-‘allâmeti’l-karadâğî*, Hâşimî Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 21.

⁶¹ Bk. Ahmed b. ‘Alî b. Mes‘ûd, *Merâhu’l-ervâh*, el-Mektebetu’l-Hanifiyye, İstanbul, ts., 7-7.

⁶² Zencânî, *et-Tasrifu’l-‘izzî*, s. 126.

⁶³ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 41-42.

zikretmektedir. Ancak تَفَاعَلَ ve تَفَعَّلَ sözcüklerinde ziyade olunan harflerin vezinle birlikte belli bir manayı da ifade ettiğini dillendirmektedir.⁶⁴

Eşnevî, bazen de hiçbir dilcinin ismini sarahaten vermeden قیل şeklinde bir ifadenin kullanımına başvurarak ele alınan görüşün zayıf olduğuna işaret etmektedir. Muzari fiil konusunda İbnu'l-Hâcib'in المضارع بزيادة حرف المضارعة قیل: المضارع بزيادة حرف المضارعة ile başlayarak vermiş olduğu tanıma itirazda bulunmaktadır. Zira müellifin kanaatine göre İbnu'l-Hâcib'in tarifinde devir (kısır döngü) şüphesi bulunmaktadır. Yani hem tanımda hem de tanımlananda birinin anlaşılmasının diğerinin anlaşılmasına bağlı olan bir kavramın varlığı söz konusudur. Böyle bir yaklaşım, tanımlarda meydana gelmemesi gereken kısır döngüyü gerektirmektedir. Nitekim المضارع kelimesi, hem tanıtılarda (مُعَرَّف) hem de tanıtanda (تُعْرِيف) geçtiğinden birinin tanımı diğerine dayanmaktadır.

Bazı dilbilimciler, bu gibi durumlara şöyle cevap vermektedirler: Birinci المضارع ile ikincisi aynı durumu ifade etmemekte bilakis her ikisi de farklı anlamlara gelmektedir. Zira tanımda geçen birinci المضارع lugâvî, ikincisi ise ıstilahî anlamda kullanılmıştır.⁶⁶

10. Muhtemel Sorulara Verdiği Cevaplar

Eşnevî'nin açıklanmaya muhtaç yerleri ve muhtemel gizli soruları izah edebilmek için bazen .....وَأَمَّا şeklinde başlayan bir cümle ile cevaba yöneldiği tespit edilmiştir. O, mazi rubâî mücerredin neden yalnızca فَعَّلَ kalıbında geldiğini şu cümlelerle ifade etmektedir: “Zira mazi fiillerin başı ve sonu yalnızca meftûh olarak gelebilmektedir. Eğer rubâî mücerredin birinci lâmu sâkin olmuş olsaydı fail konumunda olan muttasıl zamirler fiile bittiğinde iltikâ-i sâkineyn meydana gelirdi. Dört harekenin art arda meydana gelmemesi için aynu'l-fiil sâkin kılınmıştır”.⁶⁷ Eşnevî, burada kendisine yöneltilebileceğini düşündüğü muhtemel bir soruyu cevaplamak için. أما وغلابط فحذف الألف وثركا على حالهما، فليس التوالي أصلا. فإلّا أصل جنادل...وغلبط...نحو جندل şeklinde bir ifade kullanmaktadır.⁶⁸

Herhangi bir kişi, Eşnevî'nin yukarıda geçen ibaresine dayanarak Arap kelimada dört harekenin art arda gelmesinin doğru olmadığı çıkarımında bulunabilir. Zira غَلِطَ ve جَنَدِلَ gibi kelimelerde Eşnevî'nin vermiş olduğu ifadeye

⁶⁴ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 67.

⁶⁵ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 82-83.

⁶⁶ Bk. Karadâğî, *Hâşiyetu'l-'allâmeti'l-Karadâğî*, s. 82-83.

⁶⁷ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 47-48.

⁶⁸ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 47-48.

ters düşecek şekilde art arda mezkûr dört harekenin mevcudiyeti zihinlerde soru işareti bırakabilmektedir. Eşnevî, söz konusu muhtemel soruya cevaben kelimelerin aslında birer elif olduğunu art arda dört harekenin var olmadığını ve onların جنادل ve غلابط şeklinde olduğunu söylemektedir.

Eşnevî, belli bir zamana işaret eden edatları barındırmayan müzari fiilin hem şimdiki zaman hem de gelecek zaman için kullanılabileceğini dillendirmektedir. Ancak müzari fiilin başına س veya سوف ekleri dâhil edildiğinde gelecek zamana, ل eklendiğinde ise şimdiki zamana tahsis edildiğini söylemektedir. Yukarıda geçen bilgilere göre , س سوف ile ل edatlarının birlikte kullanılması doğru değildir. Zira birisi şimdiki zaman diğerleri ise gelecek zaman için kullanılmaktadır. Ancak belâgatın en zirvesinde yer alan Kur’ân’da وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ “Pek yakında Rabbin sana verecek”⁶⁹ ayetinde ilgili harfler bir arada toplanmıştır. Hiç şüphesiz ortaya böyle bir tablonun çıkarılması okuyucuların zihinlerinde bir takım soru işaretleri yaratmaktadır. Eşnevî de bu tür kafa karıştırıcı muhtemel sorulara şöyle özlü bir cevap vermektedir: “وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ” ayetinde bulunan ل yalnızca tekîd içindir. Basralı dilcilere göre ise söz konusu edat bütün durumlarda tekîd için kullanılmaktadır”.⁷⁰

11. ‘İzzî’nin Diğer Şerhleriyle Mukayesesi

Yukarıda da değinildiği gibi Eşnevî’nin *Tekmiletu’z-Zencânî* adlı eseri ile diğer ‘İzzî şerhleri arasında göze çarpan bazı farklılıklar bulunmaktadır. Söz konusu farklılıkların genellikle izlemiş olduğu üsluptan ve eserin muhtevasından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Diğer ‘İzzî şarihlerinden farklı olarak eserinde sülâsî mücerredin masdar vezinleri hakkında geniş açıklamalar yapan Eşnevî, sülâsî mücerredin semâ’î olan otuz dört masdar veznini dile getirmektedir.⁷¹ Bununla beraber sülâsî mücerredin hangi babın masdarının hangi vezne gelebileceğini de önemli kaidelerle izah etmektedir.⁷² Eşnevî, söz konusu bilgileri İbnu’l-Hâcib’in *Şâfiye* isimli eserinden ve onun şerhlerinden alıntı yaptığı halde hiçbir şekilde kaynak belirtmemiştir.⁷³ Ancak bu hususun Eşnevî’ye özgü olmadığı klasik müelliflerin birçoğunun alıntılar noktasında aynı tavrı takındığı ifade edilebilir.

⁶⁹ ed-Duhâ, 93/5.

⁷⁰ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 85.

⁷¹ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 32–34.

⁷² Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 36–46.

⁷³ Ebu’l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. Tâceddin Çârperdî, *Şerhu’l-Çârperdî ‘ale’ş-Şâfiye fi’s-sarf*, (thk. ‘Alî Kemâl), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 2014, s. 75-82.

Eşnevî, Zencânî'nin eserini şerh ederken genellikle konularını örnekler eşliğinde veciz bir şekilde gereksiz bilgi ve açıklamalardan uzak durarak izah etmektedir. Ancak Eşnevî'nin söz konusu veciz ifadeleri, bazen kapalı kelime ve cümlelerin meydana gelmesine de neden olabilmektedir. Bu sebeple eserin önemli bir kısmının, daha önce yazılmış şerh ve hâşiyelere müracaat edilmeden okunmasının öğrenciler açısından sıkıntı yaratabileceği söylenebilir.

İbnu'l-Karadâğî olarak meşhur olan Şeyh Ömer'in (ö. 1355/1936) hâşiyesi ve Halil es-Sencâvî'nin (ö. 1406/1936) şerhi, eserden gerçek anlamda istifade edebilmek için müracaat edilmesi gereken ilk kaynaklar arasında sayılabilir. Zira İbnu'l-Karadâğî tarafından telif edilen hâşiye, Eşnevî'nin bütün ibarelerini olmasa da gerekli gördüğü bir takım kapalı ibarelerini güzel bir üslupla açıklamakta ve konu ile ilgili zihinlerde oluşabilecek sorulara ikna edici cevaplar vermektedir. Sencâvî'nin eseri ise bir şerh mahiyetinde olduğu için Eşnevî'nin bütün ibarelerini kelime kelime tafsilatlı bir şekilde ve anlaşılabilir bir dille izah etmektedir.

12. Sarf Konularına Giriş

Arap dili ve belâgatı alanında geniş çaplı bilgilere sahip olan Eşnevî'nin söz konusu alanla ilgili sahip oluğu bilgi ve birikimini kaleme aldığı *Tekmiletu'z-Zencânî* adlı eserinde birleştirerek ortaya koyduğu görülmektedir. Eşnevî'nin *Tekmiletu'z-Zencânî* adlı eseri, sarf ilmine dair kaleme alınmış olup üslup açısından olmasa da içerik bakımından diğer *'İzzî* şerhleri ile benzerlik göstermektedir. O, Zencânî'nin eserinde gördüğü bir takım eksik konuları tamamlamaktadır. Eşnevî, eserde ele aldığı konuların iyi anlaşılabilmesi için klasik eserlerde olduğu gibi bazen sade ve basit örnekleri kullanmaktadır. Kimi zaman ise söz konusu terimleri izah etmek için âyet,⁷⁴ hadis⁷⁵ ve şiirleri⁷⁶ şahid olarak kullanmaktadır.

Eşnevî'nin *Tekmiletu'z-Zencânî* isimli eseri ile Zencânî'nin *'İzzî* isimli eserinde ele alınan ana konular aynıdır. Eşnevî, eserine bir mukaddimeyle başladıktan sonra konuyu telif sebebine getirmektedir.⁷⁷ O, sarf ilminin tanımına muteakib isimlerin ve fiillerin asıl harflerinin minimum ve maksimum sayıları hakkında bilgi vermektedir.⁷⁸ Fiili; sülâsî, rubâî, mucerred ve mezîd açısından

⁷⁴ Örnek için bk. Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 85, 93, 100.

⁷⁵ Örnek için bk. Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 105.

⁷⁶ Örnek için bk. Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 90.

⁷⁷ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 11–19.

⁷⁸ Eşnevî, *Tasrifu'l-'allâme*, s. 24–25.

taksim eden Eşnevî, ardından mîzân-mevzûn ilişkisi ve kalb-i mekân’dan bahsetmektedir.⁷⁹

Eşnevî, sülâsî mücerredin masdarının semâî olması sebebiyle onun otuz dört vezninin tamamını zikretmektedir.⁸⁰ Sülâsî mücerredin hangi babın masdarının hangi vezne geldiği bazı önemli kaideler eşliğinde zikredildikten sonra⁸¹ sülâsî mücerredin altı bâbı, sulasî mezîdun fih olan on dört babı, rubâ’î mücerredin bir babı ve rubâ’î mezîdun fihin üç bâbı da ele alınarak konu son bulmaktadır.⁸²

Eşnevî; müteaddî/geçişli ve lâzım/geçişsiz fiillerin taksiminin ardından onun mazî, muzârî ve emir şeklinde zaman açısından tahlilini yapmaktadır.⁸³ Daha sonra o; fiilin nefiy, cezm, nasb edatları ve tekîd nûnları ile birlikte gelme durumunu izah ettikten sonra iftial babına özel bazı durumlardan da bahsetmektedir.⁸⁴ Son olarak ism-i fâil, ism-i mefûl, muzaaf, idğâm, mu’tell, mehmûz, ism-i zaman, ism-i mekân ve ism-i âlet gibi konulara da yer vererek eserini tamamlamaktadır.⁸⁵

13. Kaynakları

Bir müellifin eserinden en iyi şekilde yararlanabilmenin ilk şartı onun kaynaklarını detaylı bir şekilde bilmektir. Nitekim müellifler, kaynaklarla okuyucu arasında köprü görevi görmektedir. Eşnevî, *Tekmiletu’z-Zencânî* isimli eserini kaleme alırken kendisinden önceki dönemlerde yaşamış âlimlerden alanla ilgili büyük ölçüde istifade etmektedir. Hiç şüphesiz bu kaynakların başında Kur’ân, hadis ve şiir gelmektedir. Bunları, sarf ilmine dair kaleme alınmış bazı önemli eserler takip etmektedir. Sîbeveyh (ö. 180/796),⁸⁶ Yûnus (ö. 182/798),⁸⁷ Kutrub (ö. 210/825),⁸⁸ Ahfeş (ö. 215/830),⁸⁹ İbnu’l-Hâcib (ö. 646/1248),⁹⁰ Ebu’l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf Çârperdî (ö.746/1346),⁹¹

⁷⁹ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 25–31.

⁸⁰ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 32–34.

⁸¹ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 36–46.

⁸² Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 34–34.

⁸³ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 70–88.

⁸⁴ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 89–115.

⁸⁵ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 116–235.

⁸⁶ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 166, 233.

⁸⁷ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 107.

⁸⁸ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 81.

⁸⁹ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 166.

⁹⁰ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 67, 127, 192.

⁹¹ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 133.

Sa‘duddîn Me’sûd b. ‘Abdillâh et-Teftazânî (ö. 792/1398)⁹² ve Merâh sahibi Ahmed b. Alî b. Mes‘ûd (ö. ?/?)⁹³ gibi alanında yetkin âlimler Eşnevî’nin kaynakları arasında yer almaktadır.

14. Şahitleri

Eşnevî de selefleri gibi Kur’ân ayetleri başta olmak üzere hadis ve şiirlerle istişhâd etmektedir. Zencânî, söz konusu eserinde sadece altı âyetle istişhâd ederken Eşnevî ise on dört âyet,⁹⁴ bir hadis⁹⁵ ve sekiz şiirle⁹⁶ istişhâd etmektedir.⁹⁷ Eşnevî’nin kullanmış olduğu şâhidlerin bir kısmı kendisinden önce ‘İzzî’ye şerh yazan Teftazânî’nin aynı konularda istişhâd ettiği örneklerden meydana gelmektedir. Konuyla ilgili ayetleri şâhid olarak kullanırken genel olarak sadece ayetin istişhâd ettiği kısmını zikretmektedir. Bu husus Eşnevî ve ondan önceki dönemlerde yaşamış dilciler arasında yaygın olarak başvurulan bir yöntemdi. Dilcilerin bu uygulamayı yaygın olarak kullanmalarının birkaç sebebi vardır.

Birincisi, o dönemlerde pek çok kişi Kur’an’ı ezbere bildiklerinden dolayı, ayetin siyak ve sibakını tespit etmek kendileri için herhangi bir açıdan problem yaratmıyordu. İkincisi, önceki dönemlerde günümüz dünyasına kıyasla eğitim-öğretim henüz tam olarak gelişmediği için bir yazıyı yazmak bugünkü gibi kolay değildi. Bu sebeple müellifler, gerekli görmedikleri ibareleri eserlerinde bulundurmamışlardır.

Müelliflerin bu yöntemi esas almalarındaki üçüncü ve en önemli sebep ise okuyucunun dikkatini şâhid kısmına yoğunlaştırarak konuya hâkimiyetlerinin artmasını istemeleriydi. Nitekim eğer ayetin diğer parçası da aktarılmış olsaydı okuyucunun dikkati ayetin bütününe dağılır ve şâhid parçasında gafil kaldıklarından konuda verilmek istenen mesaj tam olarak anlaşılamazdı. Ancak günümüz dünyasında bulunan öğrencilerin çoğu eskiye nazaran Kur’an’ın

⁹² Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 233.

⁹³ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 119, 138, 233.

⁹⁴ Buradaki sayısal verilerde kitabın her bir sayfasında kaynağın sadece bir kere yer alması dikkate alınmıştır. Zira aynı sayfada birden fazla yer alan isimler mevcuttur. Örnek için bk. Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 61, 63, 78, 93, 100, 114, 218, 219.

⁹⁵ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 105.

⁹⁶ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 95, 103, 104, 107, 105, 180.

⁹⁷ Bazı kaynaklarda istidlâl terimleri de kullanılmaktadır. Bk. Ahmet Tekin, *Kur’ân’ın Dilbilimsel Yönü Vâhidî’nin el-Basît Adlı Tefsiri Bağlamında*, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2018, s. 137.

ezberlenmesi dışında farklı konulara yönelindikleri için eserlerde söz konusu yöntemin işleyişi onları ciddi anlamda zora sokmaktadır.

15. Örnekleri

Eşnevî’nin *Tekmiletu’z-Zencânî* isimli eseri detaylı bir şekilde irdelendiğinde verilen örneklerin genellikle İbnu’l-Hâcib’in *Şâfiye* ve *Merâh* gibi klasik sarf kitaplarındaki örneklerden meydana geldiği fark edilmiştir. Eşnevî, kendinden önceki müellifler gibi örnekleri daha çok kelimeleri ⁹⁹نحو ve ⁹⁸نحو bağlamında sunmaktadır.

Örneğin o, sülâsî mücerred masdarının çeşitlerini işlerken 'aynu’l-fiili meftûh ve lâzım فعل’inin masdarı için نحو رَكَعَ عَلَى رُكُوعٍ¹⁰⁰ müteaddî فعل’inin masdarı için نحو كَتَبَ عَلَى كِتَابَةٍ¹⁰² meslek bildirmek için نحو ضَرَبَ عَلَى ضَرْبٍ¹⁰¹ titremek ve dalgalanmak için نحو خَفَقَ عَلَى خَفْقَانٍ¹⁰³ sesler için de نحو خَفَقَ عَلَى خَفْقَانٍ¹⁰⁴ şeklindeki masdarları örneklendirmektedir. Görüldüğü gibi Eşnevî’nin eserinde verilen nadide örnekler sayesinde son derece verimli ve faydalı bilgilerin aktarımı sağlanmaktadır. Eşnevî, örnekleri verirken bazen sanki karşısında bir öğrenci ile konuşuyormuş gibi تقول müfred, müzekker ve muhatab kipini kullanmaktadır.¹⁰⁵ Müellifin böyle bir yönetime başvurusundaki asıl sebebin okuyucunun dikkatinin dağılmasını ve zihninin ders dışında başka şeylerle meşgul olmasını önlemek istediğinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

16. Eser Üzerine Yapılan Bazı Çalışmalar

Dilbilimcilerinin dikkatini üzerine çeken Eşnevî’nin *Tekmiletu’z-Zencânî* isimli eseri üzerine birçok şerh, ta’lîk ve hâşiye kaleme alınmıştır. Söz konusu eser, halen İslâm âleminin medrese geleneğinin başucu eserleri arasında yerini korumaktadır. Eser üzerine yapılan bazı çalışmalar aşağıda zikredilmiştir. eş-Şeyh Sa’dullâh el-Mâvîlî (ö.1247/1831) tarafından kaleme alınan *Hâşiyetu’l-*

⁹⁸ Örnek için bk. Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 32,37.

⁹⁹ Örnek için bk. Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 31.

¹⁰⁰ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 37.

¹⁰¹ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 37.

¹⁰² Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 37.

¹⁰³ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 37; Mahsum Taş, *Muntecebuddin el-Hemedânî ve el-Ferîd fî i‘râbi’l-Kur‘ânî’l-mecîd adlı eserinde lûgat ve sarf*, Son Çağ Yayınları, Ankara, 2020, s. 158.

¹⁰⁴ Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 37.

¹⁰⁵ Örnek için bk. Eşnevî, *Tasrifu’l-‘allâme*, s. 199,200,203,204.

isbâh, Eşnevî'nin *Tekmiletu'z-Zencânî* isimli eseri üzerine yazılan en eski hâşiyedir.

a. Hâtimetu't-Tasrîf '*alâ tekmileti't-Tasrîf*' adındaki eser, Molla Pîrût (ö. ??) tarafından telif edilmiştir.¹⁰⁶

b. Âlimler arasında nükteli ve anlaşılması zor ibarelerle meşhur olan *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Eşnevî alâ't-tasrîf* isimli eser, 'Alî el-Kızılî (ö.1296/1878) tarafından kaleme alınmıştır.¹⁰⁷ Aynı zamanda bu eserin kendisi de birçok hâşiye ve ta'lîke konu olmuştur.¹⁰⁸

c. Muhammed Hasan Huseynî İbnu'l-Vâjî'nin (ö.1329/1911) kaleme aldığı *Havâşi 'alâ Tasrîfi Mollâ 'Alî* isimli eser, diğer farklı alanlarda telif ettiği risâleleriyle birlikte neşredilmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Söz konusu eser, Ahlâm İsmâîl Abdülkerîm Şihâb et-Tikrîti tarafından Tikrît Üniversitesinde 1996 yılında yüksek lisans tezi çerçevesinde tahkik ve tahlil edilmiştir. Daha sonra 2018 yılında Tâhir Molla Abdullâh el-Bahrikî tarafından tahkik edilmiş ve Hâşimî yayınlarınca basılmıştır.

¹⁰⁷ Molla 'Alî b. Molla Muhammed b. Molla Mahmûd el-Kızılî, 1240 yılında Süleymaniye'ye bağlı İbrâhîm Âvâ köyünde dünyaya gelmiştir. Arkadaşı Molla 'Abdullâh ile birlikte dönemin Irak müftüsü Muhammed Feyzî Efendî'nin yanında uzun bir süre kalmıştır. Feyzî Efendî, onları şu sözlerle övmüştür: "*Molla 'Abdullâh'ın zekâsı ve Kızılî'nin çabası bir kişide toplanırsa o şahıs benim gibi olur*". İlmî eserler üzerine epeyce hâşiyeleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları lugazlar gibi olup okuyucu tarafından anlaşılması oldukça zor ifadeleri barındırmaktadır. Molla 'Alî el-Eşnevî'nin *Tekmiletu'z-Zencânî* isimli eseri üzerine kaleme almış olduğu hâşiyesi, İbnu's-Subkî'nin *Cem'u'l-cevâmi'* hâşiyesi, ferâiz ve tecvîd ilimlerinde manzûm şeklinde ele almış olduğu risâleleri telif ettiği eserlerinden bazılarıdır. 'Alî el-Kızılî, (ö.1296/1878) yılında vefat ettikten sonra Muhammed Hasan, Muhammed Huseyn, 'Abdurrahîm ve Kâke Heme isminde dört çocuk bırakmıştır. Hayatı hakkında tafsilatlı bilgi almak için bk. Abdülkerîm Muhammed el-Muderris, *Ulemâunâ fî hidmeti'l-ilmî ve'd-dîn, Dâru'l-Hurriyye*, Bağdât, 1983, s. 396–398; Bahrakî, *Hayâtü'l-emcâd mine'l-'ulemâi'l-Ekrâd*, 2/317-319.

¹⁰⁸ Kızılî'ye hâşiye veya ta'lik yazan âlimlerden bazıları şunlardır: Abdurrahmân el-Bicûnî, İbnu'l-Vâjî, Hûrhûrî, Cevânîrûdî, İpris, Hasan b. es-Seyyid 'Abdulkâdir el-Çûrî (ö. 1322/1909), Biyûrî, Hasan, İbnu'l-Kızılî, es-Seyyid Ebû Bekr (Kızılî'nin öğrencisi), İbn Mûmin, es-Seyyid Ahmed, Muhammed Huseyn, İbn Ahmed, Abdurrahîm Nûbârî, Mahmûd b. 'Alî el-Armerdî, İbn Âdem, Molla es-Seyyid Muhammed Kûltepeyî ve Muhammed Şîrâbâdî. İlgili hâşiyelerin çoğu mahtût şeklinde olup bir kısmı Kızılî'nin eserinin etrafında, ortasında ve diğer bir kısmı da alt tarafında yer almaktadır. Son olarak Ağrı'da ikamet eden Molla Musa el-Celâlî tarafından Kızılî'nin eseri üzerine bir hâşiye kaleme alınmıştır. Bu hâşiye, daha önceki dönemlerde Kızılî'nin eseri üzerine yazılmış bütün çalışmalardan istifade edilerek kaleme alındığı için çok faydalı bir çalışma olmakla birlikte eserde verilen ibareleri kolay ve anlaşılabilir bir dille okuyuculara sunması nedeniyle de önem arz eden bir çalışmadır. Celâlî'nin bu eseri, *Ta'likat alâ hâşiyeti 'alî el-kızılî* adıyla Sembol Yayınevi tarafından 2009 yılında İstanbul'da neşredilmiştir.

¹⁰⁹ İlgili hâşiye şu risâlelerle birlikte neşredilmiştir: *Lubbu'l-kelâm, Şemâilu'n-nebeviyye, Tecvîdu'l-Ku'rân, Risâle-i vîfk, Câmi'u'l-mesâil, Havâşi 'ale'l-ma'fuvât, el-Behiyye fî'l-mantık, Kubrâ fî'l-mantık, Havâşi 'ale'l-Kızılî 'alâ Tasrîfi Mollâ 'Alî, Menâsik hacc*. Toplam üç yüz doksan sekiz sayfadan oluşan risâlelerin baskı yeri ve zamanı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

d. *Hâşiyetu’l-‘allâmeti’l-Karadâğî*, İbnu’l-Karadâğî (ö.1355/1936) tarafından kaleme alınmıştır. Söz konusu eser, Eşnevî’nin *Tekmiletu’z-Zencânî* isimli kitabını izah etmekle beraber dolaylı olarak ‘Alî el-Kızılî’nin de söz konusu eserinin kapalı yerlerini açıklığa kavuşturmaktadır.¹¹⁰

e. Halîl es-Sencâvî (ö. 1406/1936) tarafından yazılan *el-Kitfu’n-nazîf fî şerhi’t-Tasrîf* isimli eser de Eşnevî’nin eseri üzerine yazılan bir şerhtir.¹¹¹ es-Sencâvî bu eserinde daha önce *Tekmiletu’z-Zencânî*’nin üzerine yazılan bütün hâşiyeler ve ta’liklerden istifade ederek ibareleri tafsilatlı bir şekilde izah etmiştir.

1.7. *Tekmiletu’z-Zencânî*’nin Üslubuna Dair Bir Değerlendirme

Eşnevî’nin ibareleri özlü bir şekilde ele alındığından diğer birçok esere kıyasla anlaşılması zordur. Nitekim bir ibarenin tam olarak anlaşılmasına ibarelerin veciz bir şekilde ele alınması sebebiyet vermektedir. Herhangi bir eserin ibaresinde sıfatlar, muzafın ileyhiler, zamirlerin merci’leri ve failerin hazfedilmesi okuyucuların konuda verilmek istenen ana mesajı tam anlamıyla ulaşamamasına yol açmaktadır. Eşnevî’nin söz konusu ibareleri de mezkûr şeklinde ele alınmıştır. Onun ancak bir paragraflık ifadeyle anlaşılması mümkün olabilecek bilgiyi yalnızca birkaç kelimeyle açıkladığı müşâhede edilmektedir. İlmî kişiliğiyle dikkatleri üzerine çeken Eşnevî’nin böyle bir yöntem uygulaması talebeleri zora sokmaya veya anlatılacak konunun anlaşılmasının önüne geçmeye yönelik değildir. Eserinde kapalı ibarelere yer vermesi büyük ihtimalle o dönemde eğitim gören talebelerin ibareleri üstten okumalarından ve mana açısından derine girmemelerinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle onun bu uygulamasının sathi zihinleri dikkate alıştırmaya yönelik bir yöntem olduğu düşünülmektedir. Bir tekmile olması hasebiyle müderris ve talebelere *Zencânî*’nin kapalı ibarelerini izah etmesi gerekirken müğlak bir üslup kullanarak eserini başkaları tarafından açıklanmaya muhtaç kılmıştır. Buna bağlı olarak da

¹¹⁰ Velûd ve çok yönlü bir kişiliğe sahip olan İbnu’l-Karadâğî, talebesi Abdülkerîm el-Muderris tarafından şu övgü dolu ifadelerle tanımlanmaktadır: “*İbnu’l-Karadâğî; din ilimlerinde hocaların hocası, araştırmacıların sonuncusu çok faziletli ve büyük bir âlimdir*”. Bir âlimin ilgili alanda değerini ortaya koyan en önemli husus hiç şüphesiz kaleme almış olduğu eserleridir. Yazılan eserler, gerek kendi döneminde gerekse kendinden sonra ilim camiasında kabul görmesi onun ilmî yönünün de kabul edilmesine delalet etmektedir. İbnu’l-Karadâğî’nin eserleri dünyanın dört bir yanında büyük bir başarı sağlayarak kendilerini kabul ettirmiştir. Munâzara ve mantık gibi rasyonel ilimlerde daha fazla çalışma yaptığından onun muhakeme gücünün kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle onun bazı eserler üzerine takrirat mahiyetinde olan ince ve ustaca hâşiyeleri ne kadar muhakkik bir âlim olduğunun bariz bir göstergesidir.

Bu zat ve eserleri hakkında detaylı bilgi almak için bk. el-Muderris, *‘Ulemâunâ fî hidmeti’l-‘ilmi ve’l-dîn*, s. 415–417; Bahrakî, *Hayâtu’l-emcâd mine’l-‘ulemâi’l-Ekrâd*, 2/345–346.

¹¹¹ Bk. Halîl es-Sencâvî, *el-Kitfu’n-nazîf fî şerhi’t-tasrîf*, (Neşredenin mukaddimesi), İntişârât, Senendec, 2017, s. 9–10.

söz konusu eseri telif edildiği andan itibaren dilcilerin dikkatini üzerine çekerek birçok hâşiye ve ta'like konu olmayı başarabilmiştir.

SONUÇ

İslâm âleminin medrese geleneğinin başucu eserleri arasında yerini alan Zencânî'nin *el-İzzî fi't-tasrîf* isimli eseri, birçok İslâm âliminin dikkatini çekmiştir. Söz konusu eser üzerine yaklaşık olarak altmış şerh, ta'lik, tekmile ve hâşiye kaleme alınmıştır. Eser, yazıldığı günden beri medreselerde sıra ders kitapları arasında yer alarak öğrencilerin ilgili alanda bilgi kaynağı haline gelmiştir. Özellikle de sarf ilmini öğrenmek isteyenlerin başvurduğu temel eserler arasında yerini almıştır.

Zencânî'nin eseri üzerine çalışma yapan dilcilerden bir tanesi de Eşnevî olup *Tekmiletu'z-Zencânî* isiminde bir eser kaleme almıştır. Bazı eserler yazıldığı günden itibaren unutulup tarihin derinliklerinde kaybolup gitmesine rağmen *Tekmiletu'z-Zencânî*, yazıldığı günden bu yana büyük bir teveccüh görerek medreselerde layık olduğu değeri kazanmıştır. Yapılan araştırma neticesinde söz konusu eserin Zencânî'nin *el-İzzî fi't-tasrîf* isimli eseri gibi pek çok dilcinin övgüsüne mazhar olduğu ortaya çıkmıştır. eş-Şeyh Sa'dullah el-Mâvîlî, Molla Pirût, 'Alî el-Kızılî, İbnu'l-Vâjî, İbnu'l-Karadâğî ve Halîl es-Sencâvî gibi dilciler, eser üzerine şerh, hâşiye ve ta'lik yazmışlardır. Nitekim bir eserin değerini artıran en önemli ölçütlerden biri kaleme alındığı andan itibaren âlimlerin çalışmalarına konu olmasıdır.

Eşnevî'nin *Tekmiletu'z-Zencânî* isimli eserinde Sa'deddin et-Teftâzânî, Seyyid Şerîf el-Curcânî ve 'Alî el-Kârî gibi dilcilerden farklı hareket ettiği tespit edilmiştir. Yukarıda geçen şarihler, *el-İzzî fi't-tasrîf* isimli eseri şerh ederken müellifin ibaresini olduğu gibi bırakmış onda herhangi bir tasarrufta bulunmamışlardır. Ancak Eşnevî, bunlardan farklı olarak Zencânî'nin ibarelerinde önemli ölçüde değişiklikler meydana getirmiştir. Nitekim o, eserin mukaddimesinde de dediği gibi Zencânî'nin bazı kelimelerini değiştirmiş, bazılarını ise direkt silmiştir. Gerekli gördüğü yerlerde de bir takım açıklamalar yaparak Zencânî'nin eserinde bulunmayan bazı önemli konuları eklediği tespit edilmiştir. Kanaatimizce *Tekmiletu'z-Zencânî* isimli eserin yazıldığı andan itibaren medrese sıra kitapları arasında yerini almasında müellifin söz konusu üslubu belirleyici olmuştur. Aynı zamanda o, böyle bir üslupla eserinde nükteli ve manaca derin ibareleri de kullanmıştır. Bundan dolayı Eşnevî'nin *Tekmiletu'z-Zencânî* isimli eseri, medreselerde Abdulgafûr el-Lârî ve Ebû Talip el-Mirzâ gibi

ağır ve edebî bir dil kullanan dilbilimcilerin kaleme aldığı eserlerle aynı kategoride yer almaktadır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Bahrakî, T. M. A. (2015). *Hayâtu'l-emcâd mine'l-'ulemâi'l-ekrâd*. Dâru İbn Hazm.
- Celâlî, M. M. (2009). *Ta'likât 'alâ Hâşiyeti 'Alî el-Kızılci*. Sembol Yayınevi.
- Cevherî, E. N. İ. B. H. F. (1987). *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-'arabiyye* (Cilt 1-6). Thk. Ahmed Abdulğafûr 'Attâr. Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn.
- Curcânî, A. B. M. B. A. S. Ş. (1983). *Kitâbu't-ta'rîfât*. (Thk. Komisyon). Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Çârperdi, E. M. F. A. B. T. (2014). *Şerhu'l-Çârperdi 'ale's-Şâfiye fi's-sarf*. (Thk. 'Alî Kemâl). Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.
- Çetin, M. N. (1991). Arap. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (cilt 3, 296). <http://www.islamansiklopedisi.info/index.php>, Erişim tarihi: 11.09.2020
- Çağmar, M. E. (2006). *Halefu'l-ahmer ve mukaddime fi'n-nahv Adlı Eseri*. İlahiyat.
- Çörtü, M. M. (2015). *Arapça Dilbilgisi Sarf*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ebbâh, M. M. V. (2008). *Târihu'n-nahvi'l-'Arabî fi'l-maşriki ve'l-magrib*. Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Erman, U. (2016). “Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. III(1).
- Eşnevî, A. B. Ş. H. (2014). *Tasrifu'l-'allâme*. Hâşimî Yayınevi.
- Eşnevî, A. B. Ş. H. (2019). *Tafsîlu'l-Curcânî*. Seyda Yayınevi.
- Ğarîb, O. M. (2017). Risâle fi talâki'l-Ekrâd. *Toplumsal ve Beşeri İlimler Edebiyat Fakültesi Dergisi* I(2).
- Guneyman, H. B. A. (tarihsiz). *el-Vâdih fi'İlmi's-sarf*. y.y..
- Hânsârî, M. B. B. Z. B. C. M. (1392). *Ravdât'ul-cennât fi ahvâli'l-'ulemâi ve's-sâdât*. Thk. Esedullâh İsmâiliyyân. Mektebetu İsmâiliyyân.

- Huderî, K. M. (1388). *Târîhu meşâhîri cihâni İslâm*. Huseynî Yayınevi.
- İbn Hâcib, E. ‘A. C. O. B. Ö. B. E. B. Y. (1995). *eş-Şâfiye fî ‘ilmi’t-tasrîf*. Thk. Hasan Ahmed Osmân. el-Mektebetu'l-Mekiyye.
- İbn Hazm, E. M. A. B. A. (tarihsiz) *et-Takrîb li haddi'l-mantık ve'l-medhalu ileyh*. Thk. İhsân ‘Abbâs. y.y..
- İbnu'l-Esîr, M. B. M. Ş. C. (ts.). *el-Bedi‘ fî ‘ilmi'l-‘Arabiyye*. Thk. Sâlih Hüseyin el-‘Ayid. İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî.
- İbn Mâlik, E. A. C. M. B. A. Tâî. (ts.). *Elfiyyetu İbn Mâlik*. Dâru't-Taâvûn.
- İbn Madâ, E. A. A. B. A. B. M. (1989). *Kitâbu'r-redd ‘ale'n-nuhât*. Thk. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ. Dâru'l-İ'tisâm.
- İbn Mes‘ûd, A. B. A. (tarihsiz). *Merâhu'l-ervâh*. el-Mektebetu'l-Hanifiyye.
- Karadâğî, Ş. Ö. B. Ş. M. (2014). *Hâşiyetu'l-‘allâmeti'l-Karadâğî*. Hâşimî Yayınevi.
- Keskin, M. (2020). *Nahiv İlminde Vadîh Türü Eserler ve ez-Zübeydinin Kitabü'l Vadîh Adlı Eseri*. İlahiyat Yayınları.
- Kılıç, H. (1988). Sarf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (cilt 36, 136). <http://www.islamansiklopedisi.info/index.php>. Erişim tarihi: 30.10.2020
- Maral, C. (2019). *Kur‘ân Tefsirinde Dilbilimsel Yöntem (Taberî Örneği)*. İlahiyat Yayınları.
- Muderris, A. M. (1983). *‘Ulemâunâ fî hidmeti'l-‘ilmi ve'd-dîn*. Dâru'l-Hurriyye.
- Salihoğlu, H. (2018). *Abdulkerîm el-Muderris ve Mevâhibu'r-Rahmân Adlı Eserinin Nahiv Açısından İncelenmesi*. Seyda Kitabevi.
- Sencâvî, H. (2017). *el-Kitfu'n-nazîf fî şerhi't-tasrîf*. İntişârât Yayınları.
- Sîbeveyh, E. B. A. B. U. B. K. H. (1988). *el-Kitâb* (Cilt 1-4). Thk. ‘Abdusslâm Muhammed Hârûn. Mektebetu'l-Hâncî.
- Suyûtî, C. A. B. E. B. (tarihsiz). *Buğyetu'l-vu‘ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât* (Cilt 1-2). el-Mektebetu'l-‘Asriyye.
- Suzan, Y. (2012). “Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler”. *Bingöl: Uluslararası Sempozyum*, I(1).

- Taşköprizâde, A. B. M. (1985). *Miftâhu’s-se’âde ve misbâhu’s-siyâde fi mevzû’âtı’l- ‘ulûm* (Cilt 1-3). Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmî.
- Mahsum T. (2020). *Muntecebuddîn el-Hemedânî ve el-Ferîd fî i’râbi’l-Kur’âni’l-mecîd adlı eserinde lûgat ve sarf*. Son Çağ Yayınları.
- Tekin, A. (2018). *Kur’ân’ın Dilbilimsel Yönü Vâhidî’nin el-Basît Adlı Tefsiri Bağlamında*. İlahiyat Yayınları.
- Tekin, M. (2021). Alî el-Eşnevî İle Yûnus el-Erkatinî’nin Terkîb adlı eserlerinin mukayesesi. *Turkish Studies – Religion*. 16(1), 103-115.
- Kehhâle, Ö. R. (1957). *Mu’cemu’l-muelliîfîn* (Cilt 1-13). Muessesetu’r-Risâle.
- Râfî‘î, M. S. (tarihsiz). *Târîhu âdâbi’l- ‘Arab*. Mektebetu’l-İmân.
- Zencânî, ‘Î. (tarihsiz). *et-Tasrîfu’l- ‘İzzî*. Mektebetu’l-Henefiyye. B.y.: y.y..
- Zencânî, ‘Î. (2007). *et-Tasrîfu’l- ‘İzzî*. Thk. Enver ed-Dâğistânî. Dâru’l-Minhâc.
- Ziriklî, H. (2002). *el-A ‘lâm kamûsu terâcîm li eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ min’el- ‘Arab ve’l-must‘arebîn ve’l-musteşrikîn* (Cilt 1-8). Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn.

EXTENDED ABSTRACT

Ali B. eş-Şeyh Hamid al-Asnavi was able to get scientists’ approval in a short time by filling important gap in the field that the work “Tekmiletu’z-Zencani” being mostly mentioned as “Tekmiletu’z-Zencani/Tasrifu Molla ‘Ali” was written. All information on Asnavi’s birthplace isn’t given in sources including his biography, and it is considered that he might have been born here as he was mentioned in name of “Asnavi” among scientists. He (d. 1152/1739) in the year died in Hardan Village in Iraq after his plentiful life with his valuable studies being provided for Islamic World. Author skilfully transferred his knowledge to his works that he got them by working on fields mostly such as syntax, gramlar, fiqh and vad. One of best samples for that situation is that his work “Tekmiletu’z-Zencani” evoked great admiration among scientists. Aforementioned work became important motivation source for works of further periods, and thus, he provided new aspect to relevant field in Islamic world. So the work “Tekmiletu’z-Zencani” has still studied by students as coursebook in today’s madrasah educational system. Works in Arabic grammar field was discussed in many studies by getting attention of linguists as it included grammar’s main subjects and contexts with brief language. Work which was written with wealth context

with support of general principles such as verses, hadith, Arabic poetry and dictum is 'Izzi's addition as it understood with name. The work 'Izzi being written by Zercani as one of leading scholars in his period was studied by students as coursebook in madrasahs on different places of worlds for long time. Aforementioned work is one of grammar science's common sources, and it became most referable books in relevant field by students. The work "Tekmiletu'z-Zercani" being written by Asnavi was deemed approval for same value by getting great interest like 'Izzi's other glosses being compiled in previous periods. Some main factors that Asnavi avoided from detailing subjects by using concise statements being adopted by supervisor scholars so he used more serious language can be accepted as most important reasons that he got great favour among scientists in short time. Author started his work with introduction including basmala, hamdalah and salvalah as many other Islamic scholars impressing in Islamic world with their qualified studies adopted. Then, he explained why he wrote his work "Tekmiletu'z-Zercani". After main introduction, Asnavi fluently presented a set of transfers, related to explain and complete subjects being unfinished by Zercani in grammar science, to his readers. Accordingly Asnavi made a set of changings on Zercani's clauses in order that some clauses in work can be correctly understood. Briefly, it was determined that Asnavi's work in name of "Tekmiletu'z-Zercani" has some differences from 'Izzi's other glosses. It came out that author's wording and work's content which were determined by his one specific methods are source for the occurrence of aforementioned differences. So author's subject transfer with epigrammatic statements in company with samples sometimes causes the occurrence of close word and sentences. Some linguists have conducted commentary and hashiye-type studies on the work so that the implicit expressions in question are understood by the reader.